

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Georg von Wendt och visionen om ett liberalt nordiskt fyrstatsförbund 1917–1918

Sourander, Christian

Published in:
Historisk tidskrift för Finland

Published: 28/12/2021

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Sourander, C. (2021). Georg von Wendt och visionen om ett liberalt nordiskt fyrstatsförbund 1917–1918. *Historisk tidskrift för Finland*, 106(3/2021), 440-476. Article 3. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202201148676>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

CHRISTIAN SOURANDER

Georg von Wendt och visionen om ett liberalt nordiskt fyrstatsförbund 1917–1918

I en nyligen publicerad studie uppmärksammar historikern Peter Stadius ett urval pamfletter och artiklar där nordiska akademiker och politiker argumenterar för en nordisk förbundsstat som ett sätt att säkra Nordens försvar och liberala demokratiska samhällsskick under andra världskriget. Genom att uppmärksamma och analysera det utvalda opinionsarbetets sammanhang synliggör Stadius dess anti-totalitära karaktär samt ideologiska kontext och uppgift, vilket var att utgöra en del av försvaret för den liberala demokratin.¹ Efter kriget förverkligades inte förbundet, men planerna på ett närmare nordiskt samarbete kom att kvarstå och vidareutvecklas i form av skandinaviska försvarsförbundsförhandlingar. När dessa i sin tur misslyckades fick de sin kompensation genom bildandet av Nordiska rådet år 1952.²

Den nordiska förbundsvisionen har en snart tvåhundraårig tradition i offentlig debatt. Den är ideologiskt positionerande och markerande, och den har en tendens att återkomma med jämna mellanrum. Detta i kombination med den av Stadius introducerade karakteriseringen av det nordiska samarbetet som ett framgångsrikt misslyckande gör att

-
1. Peter Stadius, 'Kristid och väckelse. Den nordiska enhetstanken under andra världskriget', Henrika Tandefelt et al. (red.), *Köpa salt i Cadiz och andra berättelser. Festskrift till professor Henrik Meinander den 19 maj 2020* (Helsingfors 2020), s. 215–216.
 2. *Ibid.*, s. 226.

”dagens förbundsstatsdiskussion aktualiserar frågan om motiven och innehållet i tidigare förbundsstatsdiskussioner”.³

Denna uppsats är ett bidrag till den historiska forskningen om den nordiska förbundsstatsvisionens olika uttrycksformer i offentlig debatt och politik. I uppsatsen presenteras ny empiri som avslöjar ideologisk kontext och avgränsning, innehåll och utförande samt efterspelet i en presskampanj för ett nordiskt fyrstatsförbund med liberala förtecken under första världskriget. Detta opinionsarbete genomfördes av livsmedelsombudsmannen för Finlands senat och Svenska folkpartiets (SFP) vänsterliberala politiker Georg von Wendt i rikssvensk och finländsk borgerlig press, från och med början av oktober 1917 fram till slutet av januari 1918.

Uppsatsen visar hur von Wendt strävade efter att knyta Finland, beskrivet som befolkat av en finsk och en svensk nationalitet, till Norden och till liberalismen på landets väg mot självständighet. Han var den liberala fyrstatsförbundsvisionens upphovsman och drivande kraft. Han skapade sin uppfattning om det enade Norden med avstamp i en brokig samling krigstida och nordiska enhetssträvanden, sprungna ur tankar om nordisk ödesgemenskap, och utifrån sina egna uppfattningar om Finland, Norden och världen. Han presenterade visionen som en unikt nordisk liberalism och som ett alternativ till auktoritär germanism, i den finländska, nordiska och internationella politiken. Efter analysen av empirin följer en sammanfattning som synliggör den von Wendtska förbundsvisionens bidrag till Finlands nordiska identitetsbygge vid tiden för självständighetens skapande.

Georg von Wendt var både vetenskapsman och politiker. Vid tiden för utnämmandet till senatens livsmedelsombud i oktober 1917 var han professor i husdjurslära vid Helsingfors universitet. Som lantdagsman för adelsståndet med vänsterliberal profil i Svenska partiet hade han under reformåret 1905 försvarat enkammarlantdagen, det proportionella valsystemet och rösträtt vid 24 års ålder. Sitt arbete genomförde han med motivet att garantera den svenska nationalitetens samling vid införandet av allmän och lika rösträtt och en enkammarlantdag. Som SFP:s första partisekreterare försökte han också verka för den svenska nationalitetens samling. Efter världskrigets avslut kom han att verka som riksdagsman för SFP inom fraktionen Svensk vänster. Som invald

3. Ibid., s. 227.

Georg von Wendt, 1898.
Bild: Museiverket, Historiska
bildsamlingen.

från Vasa valkrets åren 1919–1922 arbetade von Wendt för vad han såg som den svenska nationalitetens rätt till självstyre.⁴

Den del av von Wendts politiska gärning som presenteras i denna uppsats genomförde han på två olika plan och i två olika roller som tidvis samspelade med varandra: som nordistisk aktivist och som livsmedelsombud. I uppsatsen granskar jag i huvudsak den förstnämnda delen av von Wendts politiska gärning och gör en analys av den presskampanj han bedrev på bred front i finländsk och rikssvensk borgerlig press utgående från följande frågor: Vilka var von Wendts motiv bakom presskampanjen för ett liberalt nordiskt fyrstatsförbund? Hur såg förbundsvisionens tilltänkta funktion och dess hophörande ideologiska byggstenar och positionering ut? På vilket sätt understödde von Wendts arbete som livsmedelsombud presskampanjen för fyrstatsförbundet? Vilket utrymme fick von Wendts samlade opinions-

4. Veli-Matti Autio, 'Wendt, Georg von', *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica* 4 (Helsinki 1997–), <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006521>.

arbete – i vilket presskampanjen och uppdraget som livsmedelsombud tillsammans utgjorde en helhet – i rikssvensk och finländsk borgerlig tidningspress? För att kunna svara på dessa frågor analyseras huvudsakligen dagstidningsartiklar i *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Hufvudstadsbladet*, *Svenska Tidningen* och *Helsingin Sanomat*. Därutöver utnyttjas material i von Wendts arkiv i handskriftssamlingen på Åbo Akademis bibliotek, i form av rapporter till överordnade och kolleger samt artiklar, tal och pamfletter riktade till allmänheten.

Nordismen och det nordiska samarbetet med ursprung i världskriget

Tidigare forskning har visat att det är i stunder av yttre hot som tanken om en nordisk-skandinavisk ödesgemenskap har förts fram.⁵ Under sådana förhållanden har Norden visat på ”det närapå lagbundna mönstret” att röra sig mot solidaritet och enhet.⁶ Första världskriget var en period av yttre hot och har därmed varit intressant som avstamp-period för det nordiska samarbetet. Forskningen om nordism under första världskriget och dess relation till krigstida nordiskt samarbete, som senare utvecklades till en del av mellankrigstidens nordiska samarbete, utgår i huvudsak från tolkningar av de skandinaviska kungamötena under kriget. Under dessa möten efterlyste de tre skandinaviska monarkerna nordisk enhet, solidaritet och neutralitet. Det första var ett ton- och riktgivande möte i Malmö i december 1914, som sedan följdes av ett andra i Kristiania (Oslo) i november 1917.⁷

Kungamötena åtföljdes av sammanlagt fem träffar mellan de tre skandinaviska utrikesministrarna under kriget. Ministrarnas ansträngningar för att bevara neutraliteten kompletterades också med samarbete för att klara varuförsörjningen. Ledande personer inom skandinaviskt näringsliv genomförde med sina regeringars välsignelse ett internt skandinaviskt varuutbyte. Danmark kunde ge smör, kött, fläsk

-
5. Bo Stråth & Øystein Sørensen, 'Introduction. The cultural construction of Norden', Bo Stråth & Øystein Sørensen (eds.), *The Cultural Construction of Norden* (Lund 1997), s. 22.
 6. Peter Stadius, 'Trekungamötet i Malmö 1914. Mot en ny nordisk retorik i skuggan av världskriget', *Historisk Tidskrift för Finland* (HTF) 99 (2014:4), s. 394.
 7. Se Jan A. Andersson, *Idé och verklighet. Föreningarna Norden genom 70 år* (Stockholm 1991); Monika Janefelt, *Att leva i den bästa av världar. Föreningarna Nordens syn på Norden 1919–1933* (Stockholm 2005); Ruth Hemstad, 'Scandinavianism, Nordic co-operation, and "Nordic Democracy"', Jussi Kurunmäki & Johan Strang (eds.), *Rhetorics of Nordic Democracy* (Helsinki 2010); Stadius, 'Trekungamötet i Malmö 1914'.

och spannmål till Sverige och Norge och fick i utbyte järn, stål, trävaror och papper. Därutöver fick Danmark av Norge också konstgödning till sina åkrar, vilket i sin tur möjliggjorde en större livsmedelsproduktion som också Norge och Sverige kunde ta del av. Utbytet reglerades i september 1917 av samordnande regeringskommissioner. Detta symbiosliknande utbyte har av Jan A. Andersson beskrivits som utmärkt och som för de tre länderna tillfredsställande. I sin forskning uppmärksammar han också att den skandinaviska samhörigheten blev starkare inom ett bredare folklager än tidigare, eftersom den nationella chauvinismen fick ge vika för känslan av skandinavisk ödesgemenskap.⁸

De många olika nordiska mötena som före kriget hade genomförts i ett flertal sammanhang av civilsamhället och den interparlamentariska nordiska unionen fick därmed sällskap av statligt sanktionerat och reglerat varuutbyte i näringslivets regi och av mellanstatligt neutralitetssamarbete. Denna av kriget motiverade och accelererade process, där gammalt samarbete tjänade som en bas, förnyades och fick sällskap av nytt samarbete, har av Jan A. Andersson beskrivits som övergången från skandinavism till nordism.⁹ I senare forskning har analysen av denna övergång vidareutvecklats. Ruth Hemstads forskning om skandinavismen och det skandinaviska samarbetet visar hur trekungamötet i Malmö 1914 blev början på en nordism av praktisk karaktär. Mötet markerade de tre skandinaviska ländernas vilja till ett återkommande, mellanstatligt samarbete inom många olika områden som sträckte sig in på 1920-talet och framåt.¹⁰

I forskningen om det nordiska samarbete som uppstod i Malmö och dess koppling till det efterkrigstida nordiska samarbetet har förbundsstatsvisioner inte getts någon framträdande roll. Detta torde bero på att respekten för de enskilda nordiska nationalstaternas suveränitet varit en grundförutsättning för det mellankrigstida, nordiska samarbetet och för nordismen. Historikern Monika Janfelt, som studerat Föreningarna Norden, menar att samarbetet präglades av ”nationalstatens primat”.¹¹ Detta torde också ha återspeglat forskningens uppfattning

8. Andersson, *Idé och verklighet*, s. 14.

9. *Ibid.* s. 11–15.

10. Hemstad, 'Scandinavianism Nordic co-operation, and "Nordic Democracy"', s. 185.

11. Janfelt, *Att leva i den bästa av världar*, s. 102–103.

om förhållandet mellan den mellankrigstida nordismen och förbundsstatsvisionen i och med att Föreningarna Norden har ansetts vara nordismens viktigaste forum.¹²

Det finns dock tidigare forskning som berör de nordiska förbundsvisionerna under första världskriget som en del av det nordiska samarbetets och nordismens utveckling. Enligt Andersson var de nordiska förbundsstatsdrömmarna under 1800-talet en del av den under krigstid delvis pågående ideologiska utvecklingsprocess som ledde fram till bildandet av Föreningarna Norden året efter krigets avslut.¹³ Janfelt har i sin forskning om det nordiska samarbetet och nordismen uppmärksammat ett urval av världskrigets debatt om nordiska förbundsstatsdrömmar som en del av samma process. Politiskt inflytelserika personers vetenskap om denna debatt sporrade till deltagandet i bildandet av föreningarna Norden efter första världskriget.¹⁴ Jan Ahtola Nielsen har i en artikel beskrivit och analyserat denna process.¹⁵ Men ett övergripande och omfattande standardverk som ingående behandlar fenomenet med nordiska förbundsvisioner under första världskriget och som skulle vara jämförbart med Jan Hecker-Stampehls avhandling om de nordiska förbundsvisionerna under andra världskriget, har ännu inte skrivits.

Den nyaste forskningen av Peter Stadius om den krigstida nordiska retoriken och de ceremoniella handlingarna som framfördes under trekungamötet i Malmö 1914 öppnar för möjligheten att inkludera ett nordiskt förbundsstatsperspektiv. Stadius beaktar den för nordisk enhet typiskt gynnsamma kristiden som manade till ödesgemenskap på samma gång som han i sin analys använder sig av de nyaste diplomatihistoriska rönen.¹⁶ I kraft av kungamaktens ceremoniella prakt och ordning kom trekungamötet, förutom den av Hemstad utstakade nordismen av praktisk karaktär, att bli början på ett nytt och bredare sätt att tala om Norden som en gemensam angelägenhet. Genom ett symboltungt och ceremoniellt viktigt möte signalerade man betydelsen av att föra fram nordisk

12. Peter Stadius, 'Hundra år av nordism. Föreningarna Norden i går, i dag och i morgon', Henrik Wilén (red.), *Meningen med föreningen. Föreningarna Norden 100 år* (Köpenhamn 2019), s.14.

13. Andersson, *Idé och verklighet*, s. 11–13.

14. Janfelt, *Att leva i den bästa av världar*, s. 21–28.

15. Jan Ahtola Nielsen, 'Nordiskt förår. Stiftelsen af Foreningen Norden', *Fund og Forskning* 45 (2006), s. 173–214.

16. Stadius 'Trekungamötet i Malmö 1914', s. 370–371.

endräkt och solidaritet i kristid. Utan att direkt återuppta tanken om en dynastisk skandinavism från tiden före 1864 höll man ändå tanken om ett politiskt enat Norden vid liv tack vare den ”teatralisering av det nordiska samarbetet” som följde i och med de tre monarkernas sammanträde.¹⁷ Stadius forskning visar hur monarkerna tillät sig att antyda en acceptans av skandinaviska enhetsdrömmar för att inspirera till nordisk enhet, solidaritet och neutralitet.

Stadius uppmärksammar också att mötet och året 1914 markerade ett retoriskt skifte då man i stället för Skandinavien allt oftare började skriva och tala om Norden. Detta gjorde Norden till ett politiskt laddat platsbegrepp som markerade att skandinavismen fått ge vika för en ny 1900-talsvariant, det vill säga nordismen. Under mötet skickades även vissa för Finland inkluderande ceremoniella signaler, antagligen oavsiktliga, när den nya nordismens avantgarde i form av studenter hälsade de tre monarkerna välkomna till Malmö med att sjunga Runebergs ”Vårt land”. Detta öppnade för tolkningen att Finland kanske skulle komma att inkluderas i den kungligt utstakade och sanktionerade, kristida nordiska endräkten och solidariteten.¹⁸ Det är ändå inte sannolikt att den antydda acceptansen för nordiska enhetsdrömmar var avsedda att inkludera Finland, men likväl öppnade detta för tolkningen att landet hade en plats och roll i återupplivandet och omformningen av den gamla skandinaviska unionstanken.

De nordiska enhetsvisionernas uttrycksformer under världskriget

Under det andra trekungamötet i Kristiania, som hölls den 28–30 november 1917, framförde Sveriges kung Gustaf V i ett känsloladdat tal förslaget om att bilda en ny union på den skandinaviska halvön för att de tre ”nordiska rikena” tillsammans skulle kunna trygga neutralitetspolitiken. I sitt anförande konstaterade han att den upprivna svensk-norska unionen hade tillfogat ”enighetstanken på vår skandinaviska halvö ett djupt sår”, men att denna nya union till skillnad från den gamla skulle vara ”en förståelsens och hjärtans förening”.¹⁹ Den liberala svenska statsministern Edén och utrikesministern Hellner hörde till

17. Ibid., s. 372.

18. Ibid., s. 379.

19. Thorsten Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia IV 1914–1919* (Stockholm 1951), s. 312.

dem som var närvarande vid detta andra trekungamöte. Enligt Hellner hade talet gjort ”ett oemotståndligt intryck på norrmännen”, och många hade rörts till tårar.²⁰ Den antydande av acceptans för skandinaviska enhetsdrömmar som hade förekommit i Malmö hade för den svenska monarken omvandlats till ett ställningstagande för deras återupplivande och vidareutveckling. Talet hade framförts mot bakgrund av att statsminister Edén vid svenska liberal-socialdemokratiska regeringens bildande i oktober 1917 i ett linjetal klart hade tagit ställning för det skandinaviska samarbetets vidareutveckling.²¹

En som möjligtvis lät sig inspireras av trekungamötena i Malmö och Kristiania var den danske aktivisten Christian Frederick Heerfordt. Han var initiativtagare och pådrivare för en grupp aktivister som förespråkade idén om ett politiskt förbund mellan Sverige, Danmark och Norge. Finland gavs ingen plats i detta tilltänkta förbund. Enligt Heerfordt skulle den dynastiska skandinavismen få sin revansch i ett skandinaviskt förbund. Huvudstaden skulle ligga i Göteborg och Sverige skulle, tack vare sin geografiska placering och större befolkning, inneha den ledande positionen i detta framtida förbund.²² Trots vissa framgångar att nå över statsgränserna med sitt budskap i Danmark och Sverige kom Heerfordts tanke om ett skandinaviskt politiskt enande till slut att falla på norsk ovilja.²³ Han uppfattades också som politiskt naiv, vilket torde ha bidragit till att hans planer inte kom att höras på den högsta politiska nivån.²⁴

En annan aktivist som utestängde Finland ur ett framtida förbund, men som välkomnade Island, var Lars Löffler, språkvetare och före detta professor i nordiska språk och svenska vid Uppsala universitet. I en skrift med namnet *Det nya Skandinavien. En hälsning och en maning under världsbranden* kom denna skribent med signaturen ”svensk Skandinav” att i oktober 1917 presentera en grundlag för ett skandinaviskt statsförbund. Skriften utgavs i Stockholm som pamflett och som bilaga till tidskriften *Statsvetenskaplig Tidskrift*.²⁵

20. Joh. Hellner, *Minnen och dagböcker med inledning och kommentar. Utgivna av Wilhelm Odelberg. P. A.* (Stockholm 1960), s. 401.

21. Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia IV 1914–1919*, s. 306.

22. Janfelt, *Att leva i den bästa av världar*, s. 21–22.

23. *Ibid.*, s. 21–28.

24. Nielsen, ’Nordiskt förår’, s. 186–187.

25. Frits Löffler, *Det nya Skandinavien. En vårhälsning under världsbranden* (Stockholm 1918).

Också inom finländska aktivistkretsar, som i Stockholmsbaserad exil verkade för att Finland skulle göras självständigt från Ryssland, fanns det de som låtit sig inspireras till förbundsvisioner. Men i motsats till Heerfordt ville de inte återupprepa skandinavismen från 1860-talet. Aktivisterna spekulerade i en framtida finländsk union med Sverige som en del av en nordisk förbundsstat, i vilken Tyskland skulle inkluderas som förbundets allierade. Aktivisternas nordiska förbund skulle gå med i kriget på Tysklands sida och befria Finland från Ryssland, och därmed garantera Finland en nordisk framtid vid Tysklands sida. Under krigsåren vistades den finländske professorn i stats- och folk-rätt Rafael Erich i Sverige och Tyskland för att lobba för idén om ett nordiskt förbund under tyskt beskydd. I samband med detta arbete skrev han flera artiklar och verk som behandlade internationell rätt, statsförbund och de nordiska länderna.²⁶

Under den ideologiskt dynamiska kristiden kunde nordisk enhet, framgång och framtid också manifesteras genom frånvaron av krig och militär makt. Tanken om Norden som en fredens region som skilde sig från den krigshärjade kontinenten hade synligt presenterats under trekungamötet i Malmö i december 1914.²⁷ Den svenska pressen hade tagit vid där trekungamötet slutat och presenterade Sveriges neutralitet i världskriget som en dygd. Det neutrala Sverige presenterades som domaren och försvararen av en lagbunden ordning som kämpade för att i Europa upprätthålla opartiskhet, objektivitet, förnuft, medkänsla och empati, vilka samtliga var egenskaper som de krigförande nationerna saknade. Även de övriga nordiska länderna tillskrevs liknande positiva egenskaper som Sverige. Under Sveriges naturliga ledarskap utgjorde de nordiska länderna tillsammans ett brödraskap som byggde på moralisk styrka och upplysning.²⁸ I detta brödraskap hittas konturerna av en förbundsvision skapad på en moralisk och andlig grund av ett Sverige och Norden som nått en högre moralisk utveckling än de krigförande nationerna.

26. Matti Klinge, *Finlands historia 3. Kejsartiden* (Esbo 1996), s. 495.

27. Stadius, 'Trekungamötet i Malmö 1914', s 374.

28. Lina Sturfelt, 'From parasite to angel. Narratives of neutrality in the Swedish popular press during the First World War', Johan den Hertog & Samuël Kruizinga (eds.), *Caught in the Middle. Neutrals, Neutrality and the First World War* (Amsterdam 2011), s. 114–115.

Motiven bakom presskampanjen

Lantdagens godkännande av maktlagen i juli 1917 och de finländska Socialdemokraternas uttalade målsättning att arbeta för Finlands statliga suveränitet, har av Henrik Meinander beskrivits som ”startpunkten” för den ”invecklade process” som fick Finland att bryta banden med Ryssland och förklara sig självständigt. För Finland gällde det att manövrera sig ur den pågående världsbranden med sitt oberoende i behåll, på samma gång som frigörelsen från Ryssland riskerade att bryta tillgången till den väldiga ryska marknaden som var av central betydelse för landets ekonomi.²⁹ Det var denna övergripande politiska och ekonomiska utmaning som Georg von Wendt på sikt kom att ta sig an med hjälp av sin förbundsvision och sitt arbete som livsmedelsombud. Men att utmärka och urskilja sig bland de i det föregående presenterade ofta högst teoretiska nordiska och skandinaviska förbundsstatsalternativen och göra anspråk på en realistisk väg framåt, krävde både en övertygande vision och politisk handling.

Senaten skickade under hösten 1917 ett flertal officiella representer till utlandet med uppdraget att införskaffa livsmedel till Finland.³⁰ Den 3 oktober 1917 utnämndes von Wendt till livsmedelsombud för Skandinavien³¹ och tog avsked den 26 januari 1918.³² Han hade fria händer att på olika sätt införskaffa livsmedel till Finland, på villkoret att senaten före ingången av avtal måste ge sitt godkännande. Med tanke på Finlands veckobehov på 300 ton säd under senhösten 1917 var det viktigt att hjälpen kom fram snabbt; landet led av livsmedelsbrist och vintern var på väg.³³

Som professor i husdjurslära vid Helsingfors universitet var von Wendt en expert i livsmedelsfrågor. Dessutom hade han inom sin bekantskapskrets medlemmar i den svenska regeringen och diplomater i Stockholm.³⁴ Redan som barn hade han tillbringat mycket tid i

29. Henrik Meinander, *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter* (Helsingfors 2010), s. 177–178.

30. Heikki Rantatupa, *Elintarvikehuolto ja säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921* (Jyväskylä 1979), s. 114.

31. Adolf Törngren, ’Politiska trevare under krigsåren. Anteckningar från resor i Skandinavien’, *Historiska och litteraturhistoriska studier* (HLS) 234 (1934:10), s. 101.

32. ”Prof. v. Wendt afgår som finskt livsmedelsombud”, *Svenska Dagbladet* 26.1.1918.

33. Henri H. Tötterman, *Itsenäisen Suomen ja sen ruotsalaisten puolesta. Georg von Wendt poliittisena vaikuttajana* (Helsinki 1999), s. 40.

34. *Ibid.*, s. 29.

Stockholm hos sin Finlandsbördiga moster Hanna Palme, född von Born och fru till den finlandsvänlige politikern Sven Palme. Genom att aktivt delta i Hanna Palmes välbesökta salonger i villa Kallio på Djursholm fick von Wendt träffa många välkända namn i den svenska societeten. Han knöt även vänskapsband med flera av dem. En av dem som senare skulle komma att visa sig vara viktig för presskampanjen var den liberale tidningsmannen Helmer Key, som i egenskap av chefredaktör för konservativa *Svenska Dagbladet* gav tidningen en liberal ådra.³⁵

Georg von Wendt innehade både god sakkunskap och lämpliga kontakter som gav goda förutsättningar för uppdragets genomförande. Men det revolutionära kaoset i Ryssland, det oinskränkta ubåtskriget på världshaven och det brinnande världskriget på kontinenten försvårade uppdraget som livsmedelsombud. Trots den gemensamma järnvägen med Ryssland och de sedan länge etablerade handelsrelationerna var inköp av ryska livsmedel svåra att genomföra; tåg plundrades och bara bråkdelar av de beställda och betalda försändelserna kom fram. Tyskarna, som före kriget sålt spannmål till Finland, understödde inte heller Finlands import av livsmedel så länge som landet var en del av fienden Ryssland. Amerikanerna med sina livsmedelsförråd och britterna med sin mäktiga flotta med tillhörande handelsblockad, var tveksamma till att underlätta handeln för de neutrala, till exempel led Sveriges livsmedelsförsörjning av den brittiska handelsblockaden. Ifall det fanns risk för att livsmedelshjälpen skulle komma en fiende till godo var amerikanerna och britterna rent av motvilliga. Under sommaren 1917 köpte senaten i förskott ett stort parti med 100 000 ton säd av USA. Men det hade fördröjts på obestämd tid. Amerikanerna hade blivit uppmärksamma på risken för att Tyskland skulle invadera Finland som en del av ett angrepp mot Ryssland, och därmed riskerade säden att falla i händerna på Tyskland. Sverige och det övriga Skandinavien kunde tänkas vara välvilligt inställda till Finland, men det för sin neutralitet och varuförsörjning kämpande Skandinavien led av trycket från stormakterna och hade inga stora mängder överlopslivsmedel till försäljning.³⁶

Redan före ankomsten till Stockholm i oktober visste antagligen von Wendt att införskaffandet av livsmedel var svårt att skilja från frågan

35. Georg von Wendt, *Ur min levnads bokfilm* (Helsingfors 1948), s. 269–287.

36. Tötterman, *Itsenäisen Suomen ja sen ruotsalaisten puolesta*, s. 39–41.

om hur Finland var positionerat i världskriget.³⁷ Han skrev själv att det var med största missmod han började sitt arbete som livsmedelsombud sedan han hade orienterat sig i läget. Enligt honom hade den svenska regeringen fått en negativ inställning till Finland på grund av den aktivistiska hållningen bland många av de exilfinländare som vistades i Stockholm. Enligt von Wendt hörde de flesta av utlandsfinländarna i staden till en krigisk och aktivistisk linje som med egna, svenska och tyska vapen ämnade befria Finland från Ryssland och de ryska soldaterna som var positionerade i landet. Men organiseringen bedömdes vara bristfällig och representanterna för denna linje ansågs agera på egen hand, på ett självsvåldigt sätt.³⁸ I januari 1916 hade finländska aktivister i Stockholm bildat gruppen Delegationen i utlandet för Finlands frigörelse. Den hade till uppgift att tjäna som förbindelse-länk mellan jägarbataljonen i Tyskland och Finland samt handha dess intressen gentemot de tyska myndigheterna och ”verka som politiskt organ” i Sverige.³⁹ Enligt delegationens ledare Herman Gummerus var Rafael Erich dess ”flitiga penna” som i sitt skrivande riktade in sig på att övertyga rikssvenska och tyska politiker om rättfärdigheten i aktivismens agenda.⁴⁰ Edvard Hjelt nämns som ytterligare en tyskvänlig och aktivistisk, politisk skribent. Han väckte uppmärksamhet i Stockholm och försvarade därmed von Wendts arbete.⁴¹

Speciellt kritisk var von Wendt till de element inom aktivistkretsarna som hade erbjudit Åland till Sverige i hopp om att det skulle locka Sverige att delta på Tysklands sida i kriget mot Ryssland. Den åländska separatismen, som enligt von Wendt hade uppkommit på uppmaning av aktivisterna, byggde enligt honom på en falsk tolkning av principen om nationell självbestämmanderätt. Enligt von Wendt exkluderade den av aktivismen frammanade åländska separatismen de svenskspråkiga på Åland från den övriga delen av ”den svenska stammen” i Finland. I stället borde Ålandsfrågan, enligt von Wendt, betraktas ur hela den finlandssvenska nationalitetens perspektiv, det vill säga sammanlänka

37. Ibid., s. 29.

38. Georg von Wendt, *Befästandet av det svenska folkelementets framtida ställning. Kort överblick af utvecklingen intill närvarande tid* (Helsingfors 1918), s. 4–5.

39. Herman Gummerus, ’Minister Rafael Erich som politiker i Stockholm och Berlin 1915–1918’, *Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland* 75 (1939:3–4), s. 224.

40. Ibid., s. 224–225.

41. Tötterman, *Itsenäisen Suomen ja sen ruotsalaisten puolesta*, s. 41.

hela den i Finland levande svenska nationalitetens rättmätiga behov av självbestämmanderätt med ålänningarnas krav.⁴²

Enligt von Wendt hade den ovan beskrivna åländska separatismen, och utfall i svenska högertidningar mot ententen, tillskrivits aktivistkretsar av både diplomatiska representanter för ententen och den strikt neutrala svenska vänstern. Enligt von Wendt hade dessutom en krigisk svensk intervention till förmån för Finlands befrielse från Ryssland blivit en omöjlig tanke i och med det regeringsskifte i oktober 1917 som hade fört en strikt neutral liberal-socialdemokratisk regering ledd av liberalen Nils Edén till makten.⁴³ I von Wendts ögon hade aktivisterna därmed på ett olyckligt sätt skadat Finlands anseende både hos ententen och hos den nya svenska regeringen. Välviljan mot Finland tillsammans med den intimt hophörande livsmedelsfrågan riskerade därför inte bara hos ententen, utan också hos den neutrala svenska regeringen samt i de övriga, också neutrala, skandinaviska regeringkretsarna att bli lika kall som den kommande vintern. Dessutom hade aktivisternas agerande enligt von Wendt skadat den i Finland levande svenska nationalitetens strävan efter och rätt till självstyrelse. Enligt von Wendt hade den svenska statsministerbärande liberala opinionen ingenting gott att säga om Finland i oktober 1917.⁴⁴ Vid von Wendts ankomst till Sverige hösten 1917 låg det livsmedel som Finland köpt och som Sverige beslagtagit fast i svenska hamnar.⁴⁵

Den ryska oktoberrevolutionen med efterföljande självständighetssträvanden i Finland kom enligt von Wendt att bli händelser som avsevärt förbättrade förutsättningarna att förändra Finlands ofördelaktiga läge i livsmedelsfrågan. Ett självständigt Finland skulle enligt von Wendt ges chansen att skapa en ny position i världskriget, som i sin tur skulle öppna för nya möjligheter att importera livsmedel. von Wendt gjorde bedömningen att en opartisk neutralitet utan exklusiva uttalanden åt någotdera stormaktshållet var den fördelaktigaste med tanke på livsmedelsfrågans lösning. Ytterligare menade von Wendt att ett självständigt Finland vore i behov av en utländsk garantimakt, det behövdes för att ge kraft och trovärdighet till den uttalade neutraliteten.

42. Ibid., s. 5–6.

43. Ibid., s. 6.

44. von Wendt, *Det svenska folkelementets framtida ställning*, s. 5.

45. Seikko Eskola, *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä* (Helsinki 2010), s. 177–178.

Av detta resonemang drog von Wendt slutsatsen att Finland borde söka stöd hos de nordiska länderna och i så stor utsträckning som möjligt följa deras strikt neutrala utrikespolitik. Dessa uppfattningar kom han senare att delge Finlands borgerliga lantdagsledamöter via ombud.⁴⁶

De finländska socialisterna ville också efter oktoberrevolutionen bygga Finlands självständighet på basen av maktlagen, vilket skulle ha inneburit förhandlingar med bolsjevikerna. De borgerliga däremot ville bryta totalt med bolsjevikerna i Ryssland. Detta tänkte de göra genom att skaffa utländska makters erkännande för landets självständighet och få ut de ryska soldaterna ur landet så snabbt som möjligt. Bildandet av Svinhufvuds borgerliga självständighetssenat den 27 november säkrade en borgerlig version av självständighetsprocessen. För von Wendt pågick det dock, både före och efter bildandet av självständighetssenaten, en inomborgerlig kamp om huruvida man i första hand borde tillämpa aktivistiska eller diplomatiska metoder för att få ut de ryska soldaterna ur landet. Han var överens med aktivisterna om att det var av största vikt för självständighetens förverkligande – och för att motverka revolutionshotet från de röda – att snabbt få ut det som föraktfullt kallades för den ryska soldatesken. Men han utgick också ifrån uppfattningen om att man med hjälp av livsmedelsförsändelser kunde lugna ner de alltmer upprörda revolutionära stämningarna i landet. Att få in livsmedel – speciellt stora mängder spannmål som skulle kunna göras till billigt bröd ämnat att pacificera de fattigaste – var därmed också en viktig fråga för von Wendt, vilken under senhösten kom att bli allt viktigare i takt med att oroligheterna i landet ökade. Enligt von Wendt fick hans uppgifter inom livsmedelsanskaffningen stor betydelse för hans politiska arbete till förmån för genomdrivandet av det som han såg som den nödvändiga diplomatin för att få ut de ryska soldaterna och få i gång importen av pacificerande livsmedel.⁴⁷

Fyrstatsförbundets funktion, ideologiska kontext och avgränsning

Georg von Wendt tog avstamp i den krigstida nordismens nytänkande och skapade en vision för ett liberalt, neutralt och nordiskt fyrstatsförbund, vilken han sedan kom att föra fram i offentligheten via tidningspressen. Utsikten till att förverkliga detta förbund skulle enligt von

46. Törngren, 'Politiska trevare under krigsåren', s. 108–109.

47. von Wendt, *Det svenska folkelementets framtida ställning*, s. 4–5.

Wendt på lång sikt trygga Finlands och det övriga Nordens liberala framtid med tillhörande neutralitet. På kort sikt skulle framförandet av visionen, i kombination med hans arbete som livsmedelsombud, ge Finland en för samhällsfreden förlösande livsmedelsimport och ett internationellt erkännande för landets självständighet samt spela en viktig roll för de ryska soldaternas utträde ur landet.

Som en del av lanseringen av visionen framhöll von Wendt att tiden nu var inne för ”förverkligandet [av] drömmen om ett förbund”.⁴⁸ På detta sätt kom han att förankra förbundet i skandinavismen från 1800-talet. Försvarspolitiken, utrikespolitiken och handelspolitiken förutsattes vara gemensamma i det tilltänkta förbundet och bygga på det som han såg som de nordiska ländernas omedelbara, övergripande och gemensamma intresse, vilket var skyddandet av den nordiska liberalismen från hotet från världskriget som under 1917 blivit alltmer trängande.

von Wendt argumenterade för att förbundet skulle vara stort och starkt nog att kunna säkra Nordens neutralitet under det tilltagande stormaktstrycket från både ententen och centralmakterna.⁴⁹ Fyra nordiska stater som lovade att försvara varandra skulle ha en starkare motståndskraft mot fientligt inställda stormakter än den under 1800-talet redan beprövade skandinaviska drömmen som hade inkluderat endast tre stater. Detta långsiktiga försvarspolitiska argument skulle motivera de skandinaviska länderna, som var måna om att skydda sin neutralitets trovärdighet, till att acceptera Finland i ett förbund. I visionen ingick också att medlemsstaterna i förbundet skulle – tack vare Finlands etablerade handelsväg till Ryssland i form av handelskontakter och en gemensam infrastruktur – på långt sikt kunna ha stora och omfattande kommersiella och industriella förbindelser österut.⁵⁰ Som del av en neutral nordisk fyrstatsgemenskap hade enligt von Wendt både Finland och övriga Norden bättre möjligheter att få importera livsmedel från väst. Ententen skulle visa mer välvilja mot Norden i och med att den tilltalades av tanken om ett enat Norden som en inkörsport till handel med Ryssland.⁵¹ Utsikterna att på lång sikt skapa bättre handelsrelationer med omvärlden skulle locka de av

48. ”En finländsk afton i Publicistklubben i Stockholm”, *Hufvudstadsbladet* 29.11.1917.

49. Ibid.

50. ”Lifsmedelsfrågan”, *Hufvudstadsbladet* 2.12.1917.

51. Ibid.

varubrist lidande skandinaviska länderna att tillsammans med Finland bilda en nordisk sammanslutning.

En offentligt uttalad vilja att vara del av ett enat liberalt och neutralt Norden skulle också på kort sikt fungera som en omedelbar finländsk neutralitetsmarkör inför omvärlden. Neutralitet var enligt von Wendt en förutsättning för ett internationellt erkännande av Finlands självständighet och för möjligheten att få importera livsmedel. Om livsmedelsimporten till Finland kunde göras via det övriga Norden skulle man dessutom kunna hålla den på redan uppkörda och av stormakterna delvis accepterade spår. De skandinaviska länderna hade erfarenhet av krigstida livsmedelsimport samt av handel via norsk atlantkust och svenskt fastland där man undvek det starkt militariserade Östersjön. Därutöver hade de övriga nordiska länderna inlett ett framgångsrikt program för interskandinaviskt varubyte. I von Wendts optimistiska föreställningsvärld skulle detta symbiotiska varuutbyte självfallet snabbt utökas från tre till fyra, i och med att det fanns utsikter för att välkomna en ny medlem som hade potential att ytterligare stärka och utöka utbytet urval och omfattning. Dessa antaganden om nyttan av att rikta in Finlands utrikespolitik på en neutral nordisk linje med strävan efter en förbundsvision kom von Wendt att uttala i pressen, intervjuer, rapporter och insändare, eller demonstrera genom sitt arbete som livsmedelsombud.⁵²

Sverige skulle enligt von Wendt förmås att på diplomatisk väg utöva tryck på bolsjevikerna för att de skulle utrymma Finland på ryska soldater. Han menade att eftersom Tyskland och den unga sovjetregeringen inlett vapenstilleståndsförhandlingar skulle ett stort antal kvarvarande ryska soldater i Finland tolkas som ett hot mot Sverige. Den svenska regeringen skulle därför i sitt omedelbara säkerhetspolitiska egenintresse insistera på att de borde dras tillbaka. Tack vare förbundsvisionen skulle den svenska regeringen därutöver också ha ett starkare långsiktigt säkerhets- och handelspolitiskt intresse av ett självständigt Finland, vilket också skulle motivera den till handling.⁵³ Ifall det för Finland visade sig absolut nödvändigt att använda vapenmakt för att

52. Detta avhandlas längre fram i texten i analysen av innehåll och utförande under pressupplysningskampanjen.

53. Promemoria för tiden i Köpenhamn från den 21–28 januari 1918, s. 4. Georg von Wendt 19, Handskriftssamlingarna, Åbo Akademis bibliotek, Åbo.

på egen hand befria sig från de ryska soldaterna skulle – enligt von Wendt – den neutrala liberala svenska regeringen möjligtvis gå med på att exportera vapen till Finland. En förutsättning för detta ansågs dock vara att Finland stod lika fast och övertygande i sin neutralitet som det övriga Norden och att aktivisterna inte gavs inflytande över utrikespolitiken.⁵⁴

Förbundsvisionen som von Wendt lade fram inkluderade en binationell syn på Finland som en del av ett enat Norden. Som politiker i ståndslandtdagen och Svenska folkpartiets första partisekreterare hade han enligt egen utsago försökt bidra till förverkligandet av ett liberalt och demokratiskt styre för Finland. Enligt honom behövde Finland ett styre som beaktade landets unika kultur och historia samt det faktum att landet beboddes av två sinsemellan olika nationaliteter. Att de svenska och finska nationaliteterna skulle få styra sig själva ansåg von Wendt vara av största vikt för fosterlandet Finlands framtid och enhet, om detta inte skedde riskerade språkstriden att urarta i en ödesdiger nationalitetsstrid ”hvars urartning och gränser icke kunna öfverskådas”.⁵⁵ Likt USA:s samtida president Woodrow Wilson var von Wendt nationalliberal, han trodde på att nationer borde styra sig själva utifrån en liberal och demokratisk grund och att detta på sikt skulle skapa en fredlig värld. Både Wilson och von Wendt kombinerade sina liberala demokratiska ideal med historicism och en rasbiologiskt präglad uppfattning om att nationaliteter är olika till sin natur, och att de därmed har olika statsbärande egenskaper. Den historiska utvecklingen i kombination med nationens egenskaper skulle således avgöra hur självstyret förverkligades. Somliga nationaliteter ansågs därmed vara lämpliga till att förverkliga sitt självstyre som självständiga nationalstater, medan andra nationaliteter skulle förverkliga sitt självstyre på bästa sätt som mer eller mindre autonoma enheter i mångnationella statsbildningar.⁵⁶ I motsats till Löffler gav inte von Wendt Island rollen av medlemsstat i det nordiska förbundet. Möjligtvis ansåg han att Islands position var bra som den var, det vill säga som en del av Danmark.

54. von Wendt, *Befästandet av det svenska folkelementets framtidsställning*, s. 8.

55. *Ibid.*, s. 2, 11.

56. Lloyd E. Ambrosius, *Wilsonianism, Woodrow Wilson and His Legacy in American Foreign Relations* (New York 2002), s. 22–23; Georg von Wendt, *Finlands båda folk. Östsvenskar och finnar. Några utvecklingslinjer och framtidsmöjligheter* (Helsingfors 1919), s. 1–16.

De finländska och rikssvenska aktivisternas tanke om en nordisk förbundsstat som krigade på Tysklands sida var det von Wendtska förbundets antites. Under sin tid som livsmedelsombud träffade von Wendt i Stockholm verkande finländska aktivister och försökte få dem att dämpa sin politiska agitation i Sveriges tidningspress.⁵⁷ På samma gång bedrev han också en egen presskampanj för sin förbundsvision. Han försökte därmed ställa den finländska och rikssvenska borgerligheten inför ett ideologiskt vägval med potential att bli riktgivande för hela Nordens framtida utveckling – aktivistisk germanism baserad på den starkes rätt, eller neutral liberalism på moraliskt högtstående grund. Övriga skandinaviska enhetsvisioner avfärdade von Wendt som irrelevanta genom att inte aktivt ta ställning till dem. Han presenterade inte någon modell för en grundlag med tillhörande maktfördelning, eller några förslag på gemensamma symboler eller gemensam huvudstad. Dylika modeller fanns dock redan offentliggjorda och tillgängliga och kunde vid behov omformas och hänvisas till, tack vare Erichs och Läckflers visioner för ett enat Norden.

De borgerliga partierna i Finland var splittrade i valet mellan den ”skandinaviska” och den ”tyska linjen” i utrikespolitiken. En samtida politisk analys gjorde bedömningen att de flesta sympatier för den skandinaviska linjen fanns i den svenska lantdagsgruppen. En stor del av den ungfinska gruppen ställde sig övervägande positiv till västmakterna, men föredrog Skandinavien framför Tyskland. Den gammalfinska gruppen som tidigare hade sett ett nära förhållande till Ryssland som ofrånkomligt, var beredd att ge Tyskland Rysslands gamla position som Finlands och finskhetens skyddsmakt. Enligt samma analys spelade även nationalitetsfrågan en ”betydande roll” i valet mellan Skandinavien och Tyskland. De ”ivrigaste” finsknationella befarade att en anslutning till Skandinavien skulle stärka det ”svenska elementets” ställning i Finland.⁵⁸

Innehåll och utförande i pressupplysningskampanjen

När von Wendt hösten 1918 redogjorde för sitt opinionsarbete inför sina kolleger i Svenska folkpartiet, lät han förstå att han redan i oktober 1917 hade börjat bereda marken för lanseringen av fyrstatsförbundsidén.

57. Tötterman, *Itsenäisen Suomen ja sen ruotsalaisten puolesta*, s. 30–31.

58. Törngren, 'Politiska trevare under krigsåren', s. 114–115.

Om beslutet togs redan då eller om de inledande framgångarna som livsmedelsombud gav upphov till visionslanseringen i offentligheten i november 1917 är svårt att säga. I vilket fall som helst kom emellertid de inledande framgångarna i livsmedelsarbetet på nordisk grund att bli levande bevis för äktheten och funktionaliteten hos den nordiska solidariteten. De bestyrkte realismen, det handelspolitiska förnuftet och den unika moraliska positioneringen för ett förbund i en liberal och neutral anda.

I slutet av oktober 1917 presenterades de första resultaten av von Wendts arbete i Stockholm, vilket bevakades i svensk och finländsk press. I förhandlingar med den nya svenska regeringen hade von Wendt kommit överens om att de 400 ton inköpta risgryn som uppehölls i Sverige i väntan på transitillstånd skulle lösgröras och transporteras till Finland. I en intervju öppnade von Wendt upp för möjligheten att Finland i sin tur skulle kunna exportera te och övriga varor som landet för tillfället kunde avvara eller möjligtvis anskaffa från Ryssland.⁵⁹

Ankomsten av de första risgrynen till Yxpila hamn i Karleby (Gamlakarleby) följde två veckor efter att förhandlingarna mellan von Wendt och den svenska regeringen kommit till ett framgångsrikt avslut.⁶⁰ Risgrynen snabba överfart hade underlättats av att den svenska Folkhushållningskommissionen gett von Wendt en transitlicens utan krav på särskild kompensation. Med hänsyn till det finländska nödläget hade svensk transportkapacitet beviljats utan krav på ersättning. I samband med detta konkreta exempel på storsint svensk medkänsla och solidaritet med Finland hade kommissionen också tagit fasta på von Wendts idé om att Finland kunde försöka lösgröra varor från Ryssland. Den hade framhållit en önskan om att man på finländskt och ryskt håll gjorde allt man kunde för att Sverige så snabbt som möjligt skulle få redan inköpta partier ryska oljekakor levererade. Utöver det önskade kommissionen köpa fotogen och smörjoljor samt det av von Wendt erbjudna teet.⁶¹

Den svenska hjälpen med risgrynen var en välkommen ljusglimt för den tidningsläsare som var bekymrad över livsmedelsläget i Finland.

59. "400 ton risgryn från Sverige till Finland", *Dagens Nyheter* 31.10.1917; "400 ton risgryn från Sverige till Finland", *Hufvudstadsbladet* 6.11.1917.

60. "Finland undslipper hungersnöden?", *Svenska Dagbladet* 13.11.1917.

61. "Matvaror till Finland", *Svenska Dagbladet* 14.11.1917.

Men än viktigare var att få den redan köpta amerikanska brödsäden på 100 000 ton till Finland. Också i denna fråga presenterade von Wendt en nordisk väg framåt som gavs uppmärksamhet i pressen. Han föreslog att man skulle förmå amerikanerna att häva sitt utförselförbud av livsmedel till Finland genom garantier från det övriga Norden om att spannmålen under inga som helst omständigheter skulle falla i tyska händer. Enligt en plan presenterad av von Wendt skulle de fartyg som transporterade den amerikanska spannmålen undvika den riskabla vägen genom Öresund, där tyska minor och flottenheter hotade, och i stället åka till Narvik i Norge. Därefter skulle den via järnväg transporteras till Haparanda och över gränsen till Finland. Med hänsyn till ockupationsfaran skulle dock spannmålen i huvudsak lagras på den svenska sidan för att i mindre veckorater överföras till Finland för omedelbar fördelning. På detta sätt skulle man kunna undvika att det uppstod stora spannmålslager i Finland, som möjligtvis kunde utsättas för tysk ockupationsfara. För genomfartshandel över Sverige hade von Wendt redan erhållit en licens för 60 000 ton, och på ledarplats i *Dagens Nyheter* gjordes bedömningen att tillstånd skulle komma att ges också för den resterande delen.⁶²

Några dagar efter att von Wendts nordiska transportplan för säden hade presenterats kunde både svenska och finländska läsare bevittna att han hade skickat ett telegram till den amerikanske presidenten Wilson, till den brittiske premiärministern Lloyd Georg och till dennes föregångare H. H. Asquith. Budskapet var en öppen vädjan om att tillåta den amerikanska spannmålsförsändelsen. Enligt von Wendt var det briter och amerikanernas allmänmänskliga plikt att hjälpa det nödlidande Finland.⁶³ En ledarartikel i *Dagens Nyheter* styrkte trovärdigheten i von Wendts vädjan genom att påminna om att amerikanerna tidigare under kriget hade hjälpt Belgien med livsmedel på allmänmänsklig och humanistisk grund.⁶⁴

Telegrammet hade von Wendt sänt från Köpenhamn. De två första veckorna i november tillbringade han på resande fot mellan Stockholm, Köpenhamn och Kristiania för att kunna förhandla också med de

62. "Finlands stora fråga", *Dagens Nyheter* 2.11.1917.

63. "Finsk vädjan till ententen", *Svenska Dagbladet* 9.11.1917; "Dagens märkligare nyheter", *Hufvudstadsbladet* 11.11.1917.

64. "Finlands stora fråga", *Dagens Nyheter* 2.11.1917.

danska och norska regeringarna om livsmedelshjälp till Finland.⁶⁵ Resultatet av vistelsen i Kristiania blev ett löfte om att få köpa 10 000 tunnor engelsk sill som fanns lagrade i norska Bergen och för vilka svenska regeringen också denna gång beviljade transiteringslicens utan krav på kompensation.⁶⁶ Även resan till Köpenhamn resulterade i ett löfte om att köpa stora partier sill, denna gång av danskt ursprung.⁶⁷

Georg von Wendts livsmedelsarbete på nordisk grund uppmärksammades stort av *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*. Den finsk-liberala *Helsingin Sanomat* och det finlandssvenska allmänborgerliga *Hufvudstadsbladet* visade också på ett särskilt intresse genom att följa upp hans idé om Finland som en länk i ett svensk-finsk-ryskt handelsutbyte. Båda tidningarna uppmärksammade den svenska regeringens begäran om finländsk hjälp med att importera ryskt te och ryska oljeprodukter. På samma gång noterade de också det som i november var det nyaste inom den fria svenska transiteringsrätten, vilket var rätten att genom Sverige till Finland transportera fläsk, kokosolja, socker och ris.⁶⁸

Införskaffningsresorna till Kristiania och Köpenhamn hade tjänat som ett konkret exempel på den nytta man hade uppnått genom att samarbeta med det övriga Norden. Den intygade brittiska och amerikanska beredskapen att hjälpa Finland med livsmedelstransporter via det övriga Norden tjänade som exempel på den nytta som Finland kunde uppnå i framtiden, ifall man i utrikespolitiken konsekvent följde en neutral och nordisk linje. Efter återkomsten till Stockholm den 14 november 1917 inväntade han rätt tillfälle för att på bred front lansera förbundsvisionen. Denna möjlighet infann sig den 23 november när Publicistklubben i Stockholm samlades till en finländsk afton under ledning av dess ordförande, och vännen till von Wendt, Helmer Key. Kvällens tema var det till solidaritet förpliktande ”Svensk medkänsla för Finlands nödläge”. Representanter för ett flertal av de svenska tidningarna deltog. Ordförande Helmer Key representerade *Svenska Dagbladet*, och *Dagens Nyheter* representerades av tidningens Finlandskorrespondent

65. ”Hjälpen till det nödlidande Finland”, *Svenska Dagbladet* 12.11.1917; ”Professor Wendts norska mission”, *Svenska Dagbladet* 16.11.1917.

66. ”Finland får 10 000 tunnor sill”, *Svenska Dagbladet* 25.11.1917; ”Finland får 10.000 tunnor sill”, *Svenska Tidningen* 30.11.1917.

67. ”Finland får sill från Danmark”, *Svenska Dagbladet* 28.11.1917.

68. ”Elintarvikeasioita”, *Helsingin Sanomat* 4.12.1917; ”Svenskt tillmötesgående mot Finland”, *Hufvudstadsbladet* 27.11.1917.

Ejnar Bergström. Med på mötet var även Finlands livsmedelsombud von Wendt, chefredaktör Edvin Sundquist från *Wasabladet* samt *Hufvudstadsbladets* utsända korrespondent.

Bergström inledde mötet med att ge en detaljerad utredning av den senaste tidens politiska händelseutveckling i Finland, varefter gästerna från Finland fick ordet.⁶⁹ Den första att yttra sig var von Wendt och i sitt anförande inför den breda samlingen av journalister höll han ett ”med känsla och hänförelse präglad” tal om visionen för ett Nordens fyrstatsförbund. Han menade att tiden var inne för att förverkliga drömmen om ett förbund. Det som åtskilde de germanska frändefolken i Sverige, Norge och Danmark var småsaker i jämförelse med vad som förenade dem. Världskriget hade lärt dem att samarbeta och det hade visat på betydelsen av enighet. Dessutom hade även den senaste tidens revolutionära utveckling i Ryssland möjliggjort för ett fritt Finland att ta del i denna dröm, vilket skulle garantera den nordiska neutralitetens fortsatta förverkligande.

Därför vore äfven i politiskt afseende ett samgående af största betydelse, ty ett folkförbund som räknar 16 miljoner medlemmar, måste imponera till och med på stormakterna. Nu har även Finland utsikt att kunna som fjärde man inträda i det stora skandinaviska förbundet.⁷⁰

I talet avvisade von Wendt även uppfattningen om att det finska folk-elementet i Finland skulle vara avogt instämt mot Sverige. De var tvärtom solidariska med sina svenska landsmän i kärleken till den germanska kulturen som Finland erhållit från Sverige, och på vilken landet var grundat. Bitterheten på finskt håll riktade sig mot det svenska elementet i landet, inte mot Sverige. I nästan identiska referat av seminariet i *Hufvudstadsbladet* och *Helsingin Sanomat* uppmärksammades von Wendts syn på hur Finlands befolkning, som bestod av två nationaliteter, skulle bilda ett förbund med de övriga nordiska länderna.⁷¹

Drömmen om ett nordiskt förbund skulle således enligt von Wendt förverkligas utifrån germansk kultur såsom den utvecklats i Norden,

69. ”Svensk medkänsla med Finlands nödläge”, *Svenska Tidningen* 1.12.1917.

70. ”En finländsk afton i Publicistklubben i Stockholm”, *Hufvudstadsbladet* 29.11.1917.

71. Ibid; ”Suomen elintarvikepula herättää huomiota Ruotsissa”, *Helsingin Sanomat* 30.11.1917.

vilken historien visat att Finland varit framgångsrikt integrerad med. Därför var heller inte det finska folkelementets avvikande nationalitet ett hinder för ett förbund – vetenskapsmannen von Wendt använde de av den samtida rasbiologin färgade begreppen ras, folk och folk-element för att markera skillnad. Underförstått var självfallet också – och direkt markerat genom tre inbjudna finlandssvenska borgare vid mötet – att den svenska nationaliteten i Finland var lika oproblematiskt kompatibel med det nordiska som den svenska i Sverige. Därmed var de två nationaliteterna som utgjorde befolkningen i Finland en del av en gemenskap som tillsammans skulle förverkliga drömmen om ett förbund med grund i den gemensamma nordgermanska kulturen.

Chefredaktör Sundquist från *Wasabladet* instämde med von Wendt och även han var övertygad om att alla i Finland var medvetna om nödvändigheten och betydelsen av ett nordiskt förbund. Men på samma gång påpekade Sundquist att den rikssvenska pressen borde vara medveten om de allt oftare förekommande angreppen på Finlands svenskhet från det gammalfinska partiet.⁷² Sundquist instämde därmed med von Wendt om att den finska nationalitetens missnöje med det svenska riktade sig mot landets svenska element och inte mot Sverige. På samma gång öppnade han också upp för möjligheten att svenskarna i Sverige kunde och borde hjälpa den svenska nationaliteten i Finland ifall det visade sig vara svårt att inom Finland framgångsrikt ordna förhållandet mellan de två nationerna. Sundquist fick understöd och medhåll av den rikssvenske redaktören Beyron Carlsson, som representerade populärpressens *Vecko-Journalen*. Carlsson föreslog bildandet av en kulturell allians mellan svenska och finländska pressmän med syftet att motarbeta angrepp på Finlands svenskhet.⁷³

Till skillnad från *Hufvudstadsbladet* och *Helsingin Sanomat* valde *Svenska Dagbladet* att inte direkt återge von Wendts uppfattning om två olika nationer eller nationaliteter i Finland i sitt referat av mötet. Det försvarspolitiska förnuftet bakom förbundsvisionen välkomnades genom att uppmärksamma att von Wendt i sitt anförande ”påpekade hur den politik, som nu världen för mot oss här i Norden, borde stödja tanke och vilja till enig sammanslutning till allas bästa”.⁷⁴ För

72. ”En finländsk afton i Publicistklubben i Stockholm”, *Hufvudstadsbladet* 29.11.1917.

73. ”Hjälpebehovet i Finland”, *Svenska Dagbladet* 24.11.1917.

74. Ibid.

referenten fanns det ett identitetspolitiskt viktigt nordiskt ”oss” som borgade för en gemensam identitet som skulle få förbundet att fungera. Men skribenten valde att benämna samtliga av Finlands invånare som ett ”folk”, vilket tyder på att *Svenska Dagbladet* såg på befolkningen i landet som ett historisk framvuxet nordiskt folk, och inte som två skilda nationaliteter.⁷⁵

Key fick i egenskap av ordförande avsluta och sammanfatta mötet genom att konstatera att han var övertygad om att svenska tidningsmän skulle göra vad som stod i deras makt för att hjälpen till Finland inte skulle utebli. Keys slutsats styrktes i en finländsk analys av mötet. Enligt ett referat i *Svenska Tidningen* vittnade diskussionen, som följde efter de olika talen, om att tanken på ett svenskt ingripande i en eller annan form till Finlands förmån understöddes av svenska publicister oberoende av partiståndpunkt och utrikespolitiska sympatier. Följande dag rapporterade *Svenska Dagbladet*, liksom Key hade förutsett, att ett flertal tidningar hade gjort uttalanden om vikten av att hjälpa Finland på olika sätt. I ett redaktionellt uttalande följande dag efterlyste Key i egenskap av chefredaktör ett direkt ingripande från den svenska regeringen till förmån för Finland. Key ville att den svenska regeringen uttalade en önskan om att stormakterna skulle se till så att livsmedels-hjälp blev praktiskt genomförbart i det oroliga Finland.⁷⁶ Tack vare Key hade von Wendts primära och mest brådskande mål redan dagen efter lanseringen av förbundsvisionen fått en träff, vilket var att mana den svenska regeringen till diplomatisk handling för att få ut de ryska soldaterna ur Finland.

Seikko Eskola som i sin forskning har gjort en översikt av pressbevakningen av Finland i Sverige under revolutionsåret 1917 har uppmärksammat *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* som de svenska tidningar som gav Finland den största pressbevakningen i form av många artiklar och utsända korrespondenter.⁷⁷ Dessa två borgerliga tidningar kom också att bli von Wendts primära mål i Sverige. I Finland hade von Wendt riktat in sig på tre olika tidningar. Det allmänborgerliga *Hufvudstadsbladet* hade en utsänd Nordenkorrespondent

75. Ibid.

76. ”Svensk medkänsla med Finlands nödläge”, *Svenska Tidningen* 1.12.1917; ”Sverige och Finland”, *Svenska Dagbladet*, 24.11.1917.

77. Eskola, *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä*, s. 157–161.

och hyste stort intresse för Finlands relationer med Sverige och övriga Norden. Den finskliberala *Helsingin Sanomat* följde i stort *Hufvudstadsbladet* i sin rapportering om von Wendt. Den i självständighetsfrågan drivande *Svenska Tidningen* hade anlitat von Wendt som medarbetare med svenskliberal profil.⁷⁸

Några dagar efter von Wendts visionslansering uppmärksammade *Svenska Tidningen* att han i en intervju i svensk press hade framfört åsikten att det för tryggheten av Finlands livsmedelsförsörjning var nödvändigt att få ut de ryska soldaterna ur landet. Därutöver liknade von Wendt kommunismen från öst vid en pest som riskerade att smitta hela Norden, och i och med att Finland fått uppgiften att stå som bålverk mot denna smitta efterlyste landet enligt honom enhet och solidaritet från det övriga Norden. *Svenska Tidningen* instämde och gjorde bedömningen att vägen framåt, för att möta det dubbla hotet, var enhet och solidaritet i ”Fenno-Skandia”, ett politiskt laddat ordval som signalerade att Finland som helhet borde inkluderas i Norden. Ett smakprov på den efterlysta fenno-skandiska solidariteten gavs av tidningens redaktion när den i samma nummer påminde om att von Wendt tidigare lyckats med att skapa en svensk transitolicens för finsk livsmedelsimport.⁷⁹

Uppmaningen till amerikanerna att hjälpa Finland på en allmänmänsklig grund understöddes av den rikssvenska författaren, pacifisten och feministen Anna Lenah Elgström. Hon hade tillsammans med andra ledande svenska kulturpersonligheter planer på att hålla ett möte för att på detta sätt skapa uppmärksamhet för Finlands hungersnöd. I en intervju i dansk press som återgavs av *Hufvudstadsbladet* uttryckte Elgström förhoppningen att liknande möten skulle hållas också i Kristiania och Köpenhamn. Detta skulle tillsammans med det planerade mötet i Stockholm påminna amerikanerna om sina förpliktelser mot det hungrande Finland. Dessutom uttryckte hon förhoppningen att planerna på ett möte för Finland också skulle noteras av det kommande trekungamötet i Kristiania, vilket var planerat till den 28–30 november. På detta sätt hoppades Elgström assistera von Wendt – som i hennes tycke jobbade med en ”glödande ihärdighet” för att få mat till

78. ”Svenska Tidningen år 1918”, *Svenska Tidningen* 8.12.1917.

79. ”Svälter Finland?”, *Svenska Tidningen* 27.11.1917.

sitt land. I en kommentar till intervjun uttryckte *Hufvudstadsbladets* Nordenkorrespondent en övertygelse om att von Wendt var rätt person för att framställa Finlands sak på det kommande mötet i Stockholm, för vilket det nyligen bildats en planeringskommitté.⁸⁰

Svenska Tidningen, som låtit sig inspireras av von Wendts tankar om Finlands viktiga position och roll som utpost i öst, välkomnade förväntansfullt det andra krigstida skandinaviska trekungamötet. I en ledarartikel uppmärksammade tidningen entusiastiskt planerna på att ta upp den finländska frågan i Kristiania till diskussion om hur de tre skandinaviska länderna skulle kunna bidra till dess lösning. Det nordiska egenintresset, som det yttrades i Sveriges press, för att uppta ett självständigt Finland i en nordisk samhörighet noterades och bekräftades i *Svenska Tidningen* genom att återge *Göteborgspostens* konstaterande: ”Ty ytterst rör sig ju Nordens framtid om intet annat än Finlands upptagande i den skandinaviska samhörigheten.”⁸¹

Opinionsarbetet kompletterades också med direkta lobbingsförsök riktade mot Finlands borgerliga lantdagsledamöter. I början av kriget hade en grupp borgerliga lantdagsledamöter bildat en lantdagsdelegation med uppgift att i utrikespolitiken följa med händelsernas utveckling och vid behov vidta åtgärder för bevakningen av landets intressen. SFP-politikern Adolf Törngren var den ”halft officiella” delegationens utrikesrepresentant i Skandinavien. Han rapporterade direkt till delegationens ordförande, som var den svenska lantdagsgruppens ledare Ernst Estlander. Törngren var också intresserad av den nordiska förbundsvisionen, och von Wendt och Törngren bedrev ett nära samarbete genom att koordinera sina aktiviteter i Stockholm.⁸²

Törngren rapporterade i ett telegram till Estlander att de svenska ministrarna hade visat en avvisande hållning till livsmedelsförfrågningar, men att frågan om svensk hjälp nu gjorde framsteg. Enligt Törngren var den finska självständighetsfrågan jämte livsmedelsfrågan på programmet i Kristiania, och nordiska tidningar från alla politiska riktningar hade rapporterat om detta. Dessutom gjorde han bedömningen att tiden var inne för att aktivt föra fram förbundsvisionen i utrikespolitiken: ”Den skandinaviska unionsidén har under trycket från

80. ”Finlands nöd”, *Hufvudstadsbladet* 1.12.1917.

81. ”Finland och Sverige”, *Svenska Tidningen* 28.11.1917.

82. Törngren, ’Politiska trevare under krigsåren’, s. 68, 102–104.

ententenhåll gjort betydande framsteg och en anslutning af Finland till unionen synes ej utesluten. I hvarje fall finnes intresse därför.”⁸³

I sin rapport efterlyste Törngren en snabb och klar finländsk neutralitetsdeklaration riktad till samtliga utländska makter. Endast på detta sätt skulle man kunna ta till vara det stora nordiska intresset att hjälpa Finland och därmed också skapa underlag för ett hägrande framtida fyrstatsförbund på liberal grund. Törngren framhöll också vikten av att diplomatin måste ordnas så att aktivisternas uttalanden tonades ner. Den borde enligt honom koordineras och inriktas på en neutral och nordisk bana. Också i fortsättningen skulle von Wendt vara stationerad i Stockholm, och i London borde man utse en diplomatisk representant som var underordnad honom.⁸⁴ På detta sätt lät han, via Törngren, meddela ordförande Estlander – som hade till uppgift att delge rapporten inför lantdagsdelegationen – att idén om ett nordiskt, politiskt enande som inkluderade Finland hade ett stort understöd och att han själv var rätt man att styra denna fråga i hamn.

Den sista november förnyade von Wendt sin offentliga vädjan till USA om att tillåta spannmålsförsäljningen till Finland. Denna gång gjordes vädjan i den liberala demokratins namn och med förstärkta garantier om att spannmålen inte skulle falla i orätta händer.⁸⁵ Inför den amerikanska regeringen, och inför rikssvenska och finländska borgerliga tidningsläsare, kopplade von Wendt ihop spannmålsimporten från USA med Finlands förmåga att bevara och skydda sin demokrati. Utan spannmålen skulle de allt hungrigare och desperatere lägre samhällsklasserna låta sig förföras av kommunismen, och de omdömesgilla och samhällsbevarande elementen i Finland skulle tappa sin förmåga att upprätthålla demokratin. Enligt von Wendt kunde den amerikanska regeringen rädda Finlands demokrati genom att tillåta utförseln av spannmål.⁸⁶

Den andra veckan i december fick von Wendt ett telegrafiskt svar från den brittiska regeringen på meddelandet han hade skickat i november.

83. *Ibid.*, s. 107.

84. *Ibid.*, s. 108–109.

85. För att ytterligare förstärka garantin för att spannmålen inte skulle falla i orätta händer hänvisade von Wendt till redan utlovade säkerhetsåtgärder – det tidigare nämnda förslaget att förvara spannmålen i Sverige – och erbjöd också att man på Finlands bekostnad skulle kunna avlöna en medföljande amerikansk kontrollant med makten att när som helst avbryta distributionen av amerikansk spannmål från Sverige till Finland.

86. ”Finlands livsmedelsnöd och anarkien”, *Dagens Nyheter* 30.11.1917.

Med hänsyn till situationen i Storbritannien kunde man inte hjälpa Finland. Men man hoppades på att senatens utsända handelsrepresentant i USA, doktor Ignatius, skulle lyckas i sina förhandlingar. Svaret uppmärksammades av både *Dagens Nyheter* och *Hufvudstadsbladet* i en identisk analys. Beskedet ansågs vara hoppningivande: briterna ämnade inte aktivt försvåra Finlands möjligheter att få spannmål och ställde sig sympatiska till landets förhandlingar med USA.⁸⁷

Under tiden som von Wendt väntade på besked från USA arbetade han för att öppna upp ytterligare nordiska handelsvägar. Ångbåtstrafiken på linjen Åbo–Stockholm hade avbrutits på grund av rysk minering i skärgården. Men nu kunde den öppnas igen i och med att den unga sovjetregeringen hade inlett förhandlingar med Tyskland om vapenstillestånd. Innan de kunde användas måste dock farledsfyrarna tändas och farlederna göras trygga med tanke på mineringen. Detta krävde förhandlingar med ryska flottmyndigheterna som fortfarande hade kontroll över de finska farvattnen. Den 14 december kunde *Svenska Dagbladet* meddela att ångbåtstrafiken mellan Åbo och Stockholm skulle öppnas den 20 december.⁸⁸ Till en början skulle endast godstrafik tillåtas. Frågan om vem som skulle utfärda pass för det nyligen självständiga Finland väntade fortfarande på sin lösning, och frakten skulle skötas endast med finska fartyg. *Hufvudstadsbladet* gjorde bedömningen att von Wendt hade varit den drivande kraften bakom öppnandet av linjen, och denna förbindelse västerut förväntades spela en framtida roll i importen av livsmedel och andra förnödenheter till Finland.⁸⁹

Anna Lenah Elgström var långt ifrån den enda som var intresserad av att lindra Finlands livsmedelsnöd på nordisk grund och i humanismens namn. Den 17 december 1917 hölls ett stort Finlandsmöte i konsertsalen Auditorium vid Norra Bantorget i Stockholm. Mötet genomfördes på initiativ av den före detta riksbankschefen Carl Langenskiöld, som var en finländsk baron och bankir som gjort karriär i Sverige och erhållit svenskt medborgarskap. Han hade i mitten av november diskuterat med Helmer Key om hur man kunde hjälpa Finland; samma diskussion hade han fört redan tidigare med övriga ledande tidningsmän. Som ett resul-

87. "Finlands tillförsel från Amerika", *Dagens Nyheter* 11.12.1917; "Livsmedelsfrågor", *Hufvudstadsbladet* 16.12.1917.

88. "Ångbåtstrafiken till Finland återupptages", *Svenska Dagbladet* 14.12.1917.

89. "Ångfartygstrafiken på Sverige", *Hufvudstadsbladet* 19.12.1917.

tat av dessa diskussioner sammankallade han ett möte mellan tidningsmännen och en grupp ledande politiker, vilket kom att resultera i det stora Finlandsmötet.⁹⁰ Langenskiöld var skeptisk till aktivismen som en väg framåt för Finlands sak, och han hade fört rådgivande samtal med von Wendts samarbetspartner Törngren vid ett av dennes besök i Stockholm.⁹¹ Temat för mötet var att lindra landets livsmedelsnöd. Mötet fick stor uppmärksamhet i både svensk och finländsk press och understöddes i form av ett sjuttiofem underskrifter av ledande personer inom politik, kultur och näringsliv. Bland undertecknarna som ville lindra Finlands nöd fanns bland annat samtliga chefredaktörer för de största dagstidningarna, välkända författare som Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam, politiker på en bred skala från höger till vänster, såsom Erik Hedén, Richard Sandler, Carl Lindhagen och Ivar Vennerström. Enligt Seikko Eskola fanns det inget annat fenomen i Sverige under denna tid som hade kunnat ena en lika politiskt heterogen samling som den som undertecknarna representerade.⁹²

Det konkreta resultatet av det till sista plats fullsatta mötet, vid vilket ett tal av von Wendt var en av programpunkterna,⁹³ blev en resolution som krävde att den svenska regeringen skulle hjälpa Finland. Som ett resultat av överlämnandet av resolutionen såg den svenska regeringen det som nödvändigt att påminna allmänheten om de ansträngningar som redan gjorts för att hjälpa landet. Det senaste exemplet var att man nyligen sålt köttet från 11 000 djur till Finland. För att visa ytterligare god vilja beslutade sig regeringen för att ge von Wendt tillåtelse att i den finska senatens namn köpa 400 ton råg, eller rågmjöl. Köpet gjordes mot garanti att det var att betrakta som ett förskott på säd som Finland skulle få från utlandet, och den skulle därmed återgäldas till Sverige genast när tillfälle gavs.⁹⁴

Under december månad kom såväl den liberal-socialdemokratiska svenska regeringen som tidningspressen som associerades med den att välkomna ett självständigt Finland som en del av den nordiska gemenskapen. Den svenska regeringen önskade att Finland skulle delta i det

90. Eskola, *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä*, s. 234.

91. Törngren, 'Politiska trevare under krigsåren', s. 102.

92. Eskola, *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä*, s. 234.

93. "Opinionsmöte för det hungrande Finland", *Dagens Nyheter* 18.12.1917; "För det hungrande Finland", *Svenska Dagbladet* 18.12.1917.

94. "Finlands nödläge och regeringen", *Dagens Nyheter* 21.12.1917.

skandinaviska samarbetet för varuförsörjning och neutralitet, och tidningen *Socialdemokraten* kallade i en ledarartikel Finland för den fjärde brodern, på samma gång som man uttalade förhoppningen att Finland skulle komma att delta i det skandinaviska samarbetet.⁹⁵

Den 23 december kunde man i pressen bevittna hur von Wendt i triumf avlade ett besök i Finland. *Svenska Dagbladet* rapporterade om hur färjetrafiken från Stockholm till Finland hade återupptagits med Finska ångfartygsbolagets lastfartyg Mira. Fartyget hade avgått mot Raumo den 22 december, lastat med en del av den utlovade svenska spannmålen, och von Wendt fanns med ombord som passagerare. *Svenska Dagbladets* utrikeskorrespondent följde också med till Finland, han hade av sin arbetsgivare fått uppgiften att bevaka von Wendts, fartygets och Finlands vidare öden. Den andra stora nyheten var att amerikanerna, med hänsyn till humanitära skäl, hade beslutat att frige 40 000 ton spannmål, cirka tio skeppslaster, för Finlands räkning. Efter att Finlands sändebud i USA hade fått sina fartyg lastade skulle lasten avgå till Sverige för att därefter överföras till Finland.⁹⁶ I tidningspressen förmedlas därmed bilden av att von Wendts diplomatiska aktiviteter på nordisk och liberal grund hade burit frukt, och därmed var de nordiska handelsvägarna på väg att öppnas till de liberala stormakterna USA och Storbritannien. Finland skulle således få både svenska och amerikanska livsmedel som tillägg till den redan utlovade engelsk-norska och danska sillen.

Sverige erkände Finlands självständighet den 4 januari 1918. Som en följd av detta kom von Wendts uppgift som senatens livsmedelsombud att utökas till att på interimbasis även agera Finlands officiella representant i Stockholm. Tillsammans med Finlands handelsagent för Skandinavien, Olof Nykopp, bildade han Expeditionen för finska ärenden som tog plats på handelsagentens byrå på Artillerigatan 14. Detta provisoriska arrangemang blev Finlands legation och generalkonsulat, och från detta kontor utfärdade von Wendt finska pass och resetillstånd till Finland.⁹⁷

95. Heidi Vartiainen, *Kannustuksesta kriittisyyteen. Ruotsin sosiaalidemokraattien ja liberaalien suhtautuminen Suomeen ja suomalaisiin Ahvenanmaan kriisin aikaan* (Tampere 2005), s. 33.

96. "Amerika bönhör Finland", *Svenska Dagbladet* 23.12.1917.

97. "Expeditionen för finska ärenden", *Dagens Nyheter* 7.1.1918.

Dagens Nyheter tog fasta på hur von Wendt fick gehör för sina nordiska tankegångar bland de finländska politiker som inte var okritiskt förtjusta i det tyska och som såg räddningen i det nordiska. Tidnings- och affärsmannen Amos Anderson och en rad välkända ungfinska och socialdemokratiska politiker presenterades som anhängare av det nordiska. I en lång intervju i *Dagens Nyheter* förklarade Anderson varför han av handelspolitiska skäl ansåg att det självständiga Finland borde ansluta sig till Norden. I inledningen sades också ungfinnarna Jonas Castrén och statsrådet Edvard Hjelt – som senare kom att bli känd för sin insats för den tyska inriktningen i den Svinhufvudska senatens utrikespolitik – och socialdemokraten och före detta vice ordföranden för Finlands senat, ministersocialisten Oskari Tokoi, ha uttryckt förhoppningar och beredskap inför att Finland skulle ansluta sig till det nordiska samarbetet. Finlands svenska befolkning ansågs mangrant och självklart ställa upp på en nordisk inriktning, men inte heller finskhet och reforminriktad socialism i dess finska form var något hinder för deltagande i det nordiska samarbetet enligt *Dagens Nyheter*.⁹⁸

Efter inledningen kom Amos Anderson till tals där han uttryckte sig i egenskap av handelstidsskriften *Mercators* utgivare. Enligt honom var det av största vikt att Finland som ett självständigt land undvek att bli en ekonomisk vasall till en av stormakterna. Om detta skedde skulle Finlands näringsliv, i stället för att anpassas till landets behov och förmåga till självständig utveckling, tvingas följa vad som var förmånligast för utländskt kapital och industri. Nordiskt näringsliv kunde enligt Anderson samarbeta på många olika sätt inom ramen för ett nordiskt handelsavtal. Svensk-finländsk trävaruindustri, liksom också svensk-dansk-finländsk smörexport, kunde i stället för att konkurrera samordna sin export. Finland skulle med sin infrastruktur och sina ryska kontakter göras till Sveriges ekonomiska utpost mot öster. På detta sätt skulle man dra en ny handelsväg mot öst och Finland skulle öppna sig för svenskt kapital. Allt detta kunde Finland tillåta sig inom ramen för det nordiska, eftersom de nordiska staterna var för små för att kunna dominera varandra, och det fanns många och stora ekonomiska fördelar med att samarbeta.⁹⁹ Det stora spaltutrymme som gavs Andersons handelspolitiska resonemang vittnade om att *Dagens*

98. "Finland handelspolitik: anslutning till Norden", *Dagens Nyheter* 9.1.1918.

99. Ibid.

Nyheter såg handeln som ett starkt argument för nordiskt samarbete och nordisk enhet. von Wendt – som också hade fått stort utrymme i samma tidning – var den som med sin verksamhet som livsmedelsombud konkret hade visat vilka möjligheter som fanns för att förverkliga internationell handel på nordisk grund.

I egenskap av Finlands interimdiplomat i Stockholm hade von Wendt förmedlat till Finlands regering att den svenska regeringen önskade att Finlands framtida representant i Stockholm skulle vara neutral, det vill säga någon som inte var involverad i intriger mot den svenska regeringen eller som var överdrivet tyskvänlig. Denna önskan hörsammades inte i och med att statsrådet Alexis Gripenberg den 10 januari 1918 utsågs till Finlands representant hos den svenska regeringen. Gripenberg var politiskt konservativ och tyskvänlig. Den svenska regeringen var vänsterliberal och strikt neutral. Han hade också varit involverad i svensk inrikespolitik tillsammans med den svenska högern i försök att få fram ett svenskt erkännande av Finlands självständighet.¹⁰⁰

För von Wendt betydde senatens beslut att utnämna Gripenberg till representant i Stockholm att han ansåg sig inte längre ha förutsättningar för att jobba som livsmedelsombud på den av honom förespråkade neutrala och nordiska linjen. Han fruktade att Gripenberg skulle vara av annan åsikt om hur Finlands sak borde framföras och att denne med sin närvaro skulle förstöra de goda relationerna som von Wendt hade lyckats skapa med den svenska regeringen och ententemakternas ambassader i Stockholm. Under en kort tid övervägde von Wendt ett erbjudande att bli Finlands ambassadör i Köpenhamn, men även där skulle han få svårt att samarbeta med den enligt hans tycke alltför tyskvänliga senaten. Enligt egen utsago var von Wendt helt enkelt för ententevänlig för samarbete med senaten.¹⁰¹

En bidragande orsak till att von Wendt valde att inte försöka sig på ett samarbete med Gripenberg och den Svinhufvudska regeringen torde också ha varit att luften gick ur den högt siktande von Wendtska presskampanjen i en storpolitisk smäll. Den för livsmedelsfrågan avgörande amerikanska spannmålshjälpen hade åter frusit fast, den brittiska regeringen var både ovillig att erkänna Finlands självständighet

100. Tötterman, *Itsenäisen Suomen ja sen ruotsalaisten puolesta*, s. 41–42.

101. *Ibid.*, s. 42.

och att tillåta genomfartshandel genom ententens handelsblockad.¹⁰² Offentliga anklagelser av von Wendt där han beskyllde den brittiska regeringen för att ha svikit sina egna liberala ideal när den förvägrade det fria Finland erkännande och hjälp kunde inte förmå den att ändra på sitt beslut. Anklagelsen framfördes i form av en insändare i *Dagens Nyheter* med socialdemokraten och före detta lantdagsledamoten Wäinö Wuolijoki som medundertecknare.¹⁰³ I slutet av januari 1918 tog von Wendt avsked från sin position som livsmedelsombud.¹⁰⁴

Sin sista nordiska gärning i Stockholm genomförde von Wendt som en av två utsända representanter för den finländska regeringen tillsammans med generaldirektören för Finlands statsjärnvägar, Bernhard Wuolle, som skulle förhandla om varuutbytet i Skandinavien.¹⁰⁵ Detta resulterade inte i att Finland officiellt upptogs i varuutbytet. I en sammanfattning av läget konstaterade von Wendt att det var på grund av den finländska regeringens brist på förståelse av neutralitetspolitiken som de övriga hade agerat avvisande. De sista dagarna i januari 1918 tillbringade von Wendt i Köpenhamn, för att sedan resa till Tyskland när Finlands inbördeskrig började.¹⁰⁶ I Tyskland upplyste han tyskarna, som enligt honom var okunniga om den svenska nationaliteten i Finland, om nationalitetsförhållandena i Finland. Denna visstelse kom således att bli en fortsättning på hans arbete för en framtid för den svenska nationaliteten i Finland.¹⁰⁷

Efterspel och arv

Presskampanjen för fyrstatsförbundet var von Wendts försök att rädda Finlands oberoende, demokrati, ekonomi och det som han såg som den svenskspråkiga nationalitetens framtid. Skapandet av ett fyrstatsförbund var ett långsiktigt mål som under de desperata och ombytliga krigsförhållandena kunde framstå som en realistisk möjlighet. Det primära och omedelbara målet med att föra fram visionen var att skapa

102. "Finland får inga lifsmedel från England", *Svenska Dagbladet* 18.1.1918.

103. "Englands ställning till Finlands oberoende", *Svenska Dagbladet* 18.1.1918.

104. "Prof. v. Wendt avgår afgår som finskt lifsmedelsombud", *Svenska Dagbladet* 26.1.1918.

105. "Finland och det skandinaviska varuutbytet", *Svenska Dagbladet* 29.1.1918.

106. Promemoria för tiden i Köpenhamn, s. 1, 5–6. Georg von Wendt 19, Handskrifts-samlingarna, Åbo Akademis bibliotek, Åbo.

107. von Wendt, *Befästade av det svenska folkelementets framtidsställning*, s. 9–10.

större intresse och välvilja för Finland i Sveriges liberala kretsar. En positivare syn på Finland skulle enligt von Wendt ha utgjort ett bättre underlag för att förmå den liberala svenska regeringen att på avgörande vis bidra till att få ut de ryska soldaterna ur Finland. När detta inte längre låg inom räckvidd försvagades också hans intresse för att driva presskampanjen vidare.

Under mars månad 1918 framstod det som tydligt att både auktoritär germanism och kompromisslös kommunism hotade den nordiska liberala visionen. Den svenska regeringens vägran att officiellt tillåta vapenhjälp till det vita Finland på samma gång som det tyska kejsardömet ämnade göra inträde på det vita Finlands sida, flankerat av både finländska och svenska aktivister, ledde till att von Wendt övergav sin presskampanj. Den svenska regeringens svek mot Finlands och Nordens gemensamma framtid innebar enligt honom slutet för visionen. I en debattartikel publicerad i *Dagens Nyheter* den 8 mars 1918 med den talande rubriken ”Finlands öde och Nordens framtid” anklagade han den svenska regeringen för att visa kortsiktig dumhet: ”Tanken på ett Nordens fyrstatsförbund med omfattande kommersiella och industriella förbindelser österut offras kallt i dessa dagar.” Han förutspådde att Finland nu inträdde på en väg vid Tysklands sida som skulle komma att beträdas fullt ut och fast, och därmed försattes inte bara Finlands utan också hela Nordens liberala framtid i fara.¹⁰⁸

I samma nummer av *Dagens Nyheter*, fick von Wendts anklagelser ett svar skrivet av en ledarskribent. Inlägget hade rubriken ”Det nordiska fyrstatsförbundet”. I det påstods att det var Finland – inte Sverige – som hade svikit liberalismen och den nordiska förbundsvisionen genom den svinhufvudska regeringens val att söka stöd hos det kejserliga och auktoritära Tyskland. Ledarskribenten gjorde dock bedömningen att det nordiska förbundets haveri på intet sätt var totalt och att ”[d]et som är sunt och starkt i själva idén kan ännu bärgas”. Det nordiska förbundet var enligt ledarskribenten till sitt väsen annorlunda än de tyska interventionsplanerna i det finska inbördeskriget. Endast ifall den svenska regeringen hade ställt sig på Tysklands och Finlands sida som ”dritte im bund” och marscherat tillsammans med tyskarna skulle den nordiska

108. ”Finlands öde och Nordens framtid”, *Dagens Nyheter* 8.3.1918; Finlands öde och Nordens framtid. Georg von Wendt 19, Handskriftssamlingarna, Åbo Akademis bibliotek, Åbo.

tanken ha varit död och begravnen. Men eftersom Sverige ställde sig utanför kriget kunde den överleva, och möjligtvis vara genomförbar vid ett mer lämpligt tillfälle i framtiden.¹⁰⁹ Idén om fyrstatsförbundet som en unik och viktig del av liberalismen levde således vidare i skyddet av svensk liberal tidningspress, trots att visionens upphovsman för ögonblicket inte längre trodde på den.

Med hjälp av fyrstatsförbundsvisionen hade von Wendt skapat en vision där ett av kriget obefläckat, enat, solidariskt och neutralt Norden var en liberal aktör med storpolitisk potential, som kunde hålla handelsvägarna öppna och trygga freden i norra Europa. Finländska och rikssvenska borgerliga tidningsläsare hade i ledande dagstidningar fått ta del av den von Wendtska idealbilden av vad Norden var och vad det kunde bli i framtiden. Denna vision hade presenterats vid en tidpunkt då Finland aktivt sökte formerna för sin självständighet och sin nationella identitet, och blev således ett bidrag till landets nordiska identitetsbygge.

De svenska och finska nationaliteterna i Finland skulle enligt von Wendt tillsammans – men åtskilda – utgöra en del av ett nordiskt och liberalt Finland. Han bröt därmed med den konservativa svenskheten när han gav den finska nationaliteten i Finland en nordisk karaktär som kunde uppnås utan att den behövde ty sig till finlandssvenska mellanhänder eller ombud. För den konservativa svenskheten var finländarna ett historiskt framvuxet folk där det svenska bidragit med avgörande kulturpräglade nordiska element. Att hålla isär de svensk- och finskspråkiga i Finland kunde skada det svenskas välbehövlige inflytande på det finska, och därmed också folkets och landets nordiska karaktär. Han utmanade också den konservativa svenskhetens uppfattning om socialismen som ett rött skynke tack vare sitt samarbete med reforminriktad socialism inom ramen för det nordiska. Borgerliga tidningsläsare hade bevittnat hur von Wendt med hjälp av en finländsk socialdemokrat försökte läxa upp stormakten England med hjälp av liberala argument. Samma läsare fick också bevittna hur rikssvenska *Dagens Nyheter* accepterade finländsk, reforminriktad socialism som en legitim del av det nordiska samarbetet. Inte heller tvekade von Wendt att föra dialog med den finländska socialismen. Tidningen *Arbetet* rapporterade om von Wendts bedrifter som livsmedelsombud på nordisk grund och

109. "Det nordiska fyrstatsförbundet", *Dagens Nyheter* 8.3.1918.

i en insändare i *Työmie* hade han manat den finska arbetaren till lugn, eftersom ordnade förhållanden i Finland skulle förbättra chanserna att få in livsmedel till landet.¹¹⁰

Som en finländsk pionjär för liberal nordism visade von Wendt på nya möjligheter på bred front på samma gång som han utmanade gamla uppfattningar om det nordiska och övriga samtida, nordiska enhetsvisioner. I brytpunkten mellan den äldre 1800-talsskandinavismen och den nya nordismen som skulle komma att bli grunden för mellankrigstidens nordiska samarbete hade han bidragit med en ideologiskt markerande och förklarande roll. Denna tillät Finlands och skandinavismens välkomnande och omformande till något som passade väl ihop med modern liberalism. En framtida liberal värld med Norden i en unik och ledande roll tycktes vara både möjlig och nödvändig. Därmed skapades en inspirerande förväntning på ett nordiskt liberalt ledarskap, något som den skeptiska hade kanske kallat det för en hägring, i horisonten.

Georg von Wendt kom också att presentera sin nordiska förbundsvisions handelspolitiska logik som en väg till Englands och USA:s välvilja i en intervju inför norska *Verdens Gang*.¹¹¹ Den danska tidningen *Politiken* hade visat intresse för hans aktiviteter i Köpenhamn.¹¹² Skrivelser om den von Wendtska visionens uttrycksformer i norsk och dansk press kunde avslöja i vilken mån och på vilket sätt norrmännen och danskarna tog emot fyrstatsförbund. Tidigare forskning har dock pekat på ett efterkrigstida, kompakt och norskt motstånd mot all form av nordism som byggt vidare på en skandinavisk enhetstanke.¹¹³ Men under några desperata månader kring det för Norden utmanande krigsåret 1917 – när liberalismen i Norden kunde ha ansetts vara hotad – är det kanske möjligt att det funnits norsk mottaglighet för en ödesgemenskap i ett förbund tillsammans med en nyvunnen nordisk broder i en liberal, von Wendtsk anda. Med en relation till Finland som en fjärde potentiellt balanserande part kunde norska politiker möjligtvis ha getts utsikt till underlag för att föra en politik som åtgärdade obalansen i relationerna med de tidigare unionsländerna Danmark och Sverige.

110. ”10,000 tunnor sill till Finland”, *Arbetet* 1.12.1917; ”Elintarvikeiden tuonti ja tilanne maassamme”, *Työmie* 28.12.1917.

111. ”Lifvmedelsfrågan”, *Hufvudstadsbladet* 2.12.1917.

112. ”Svensk medkänsla med Finlands nödläge”, *Svenska Tidningen* 1.12.1917.

113. Stadius, ’Hundra år av nordism’, s. 15.

Ett nordiskt förbund för fyra kunde således ur en norsk synvinkel ha framstått som mindre hotfullt än en skandinavisk union för tre.

I ljust av von Wendts gärning som nordisk aktivist och livsmedelsombudsman kan den nordiska förbundsvisionens ideologiskt positionerande och markerande roll inom den nordiska liberalismen anses ha börjat redan senhösten 1917. Den antitotalitära förbundsstatslitteraturen som presenterades i nordisk offentlig debatt under andra världskriget, och som kom att ge mening och framtidstro åt nordiskt positionerade liberaler, liknade de tankegångar som en stor del av den äldre tidnings- och pamflettläsande debattpubliken i Sverige och Finland antagligen hade tagit del av redan senhösten 1917. Hur många som då kom ihåg von Wendt och hans nordiska gärning är svårt att säga, men både av honom och under 1940-talet projicerades uppfattningen i offentligheten att nordborna hade en förmåga att handla rättrådigt, och att de innehade en högre moral än stormakterna samt att ett enat Norden kunde agera liberal förebild för omvärlden.¹¹⁴ De yngre läsare som inte kom ihåg von Wendt hade ändå fostrats i den mellankrigstida liberala nordismens ideologiska miljö med ursprung i första världskriget. Till denna ideologiska miljö hade den von Wendtska förbundsvisionen bidragit tillsammans med de övriga enhetsvisionerna, vid sidan av mellanstatligt neutralitetssamarbete och varuutbyte, sanktionerat av kungliga nordiska solidaritetsyttringar. Också efter att det andra världskrigets nordiska förbund runnit ut i sanden fanns det de bland de finska och svenska liberala nordisterna som var uthålliga, tålmodiga och villiga att hitta på nya former av nordiskt samarbete, bland annat skapades Nordiska rådet. En världsbild där man som nordbo hade en viktig – rent av avgörande – roll att spela i förverkligandet av liberalismen förpliktade till nya försök.

114. Stadius, 'Kristid och väckelse', s. 223–224.